

A N A D O L U

MARAŞ VİLÂYETİNDE TARİHTEN DİP TARİHE GİDİŞ

Prof. Dr. İ. Kılıç KÖKTEN

23 Şubat 1958 Pazar, tarihli Cumhuriyet Gazetesinde "Maraş'ta Tabiat Hârikası Büyük Bir Mağara Bulundu" adını taşıyan küçük bir yazı gözüme ilişmişti (*)

Enteresan bulduğum bu yazı üzerine, 23.3.1958 günü bir dilekçe hazırlıyarak Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü'nü durumdan haberdar etmiş, aynı bölgede (Maraş) prehistorya araştırmaları yapmak için ricada bulunmuşum. Dileğim iyi karşılandı, yardım edilerek çalışma fırsatı başlandı.

İki yıldan beri Maraş Vilâyetinin sınırları içinde Tarihöncesi araştırmalarıma izinli olarak devam etmekteyim. 1958 yılı araştırma mevsimini ilgilendiren kıssımlar yahut buluşlar zamanında yayınlanmıştır 1).

İlk mevsimde (1958) Maraş Valisi bulunan sayın İbrahim Öztürk bu işimizle yakından ilgilendiler. Döngel Köyünde içinde göl ve şelâleler bulunan ve gazetede ilân edilmiş olan büyük mağara, bizzat kendileri tarafından görülmüş olduğundan

(*) Maraş'ta tabiat harikası büyük bir mağara bulundu. 700 metre uzunluğundaki mağarada biri 150, diğeri 40 metre yükseklikte iki şelâle ve bir göl var.

Gaziantep. 22 (Telefonla — Maraş'a 70 klm. mesafede Döngel adı verilen mıntakada Maraş Valisi İbrahim Öztürk tarafından bir mağara bulunmuştur. Maraş Valisinin ifadesine göre mağara bir tabiat hârikasıdır. Mezkûr mağara 700 metre uzunluğunda olup içerisinde nehir denilecek bir su bulunmaktadır. Ayrıca suyun güzergâhı üzerine biri 150 diğeri 40 metre kadar yükseklikte iki şelâle mevcut olduğu gibi mağara içinde bir de genişçe göl meydana gelmektedir. Ayrıca içerisinde dikit ve sarkıtlar da vardır. Mağara semtine izafeten Döngel mağarası adı verilmiştir.

çalışmalarımızı dikkatle takip ettiler. İlköğretim müfettişlerinden sayın İbrahim Başaran ve Ali Güler beyler de beni yalnız bırakmadılar. Koşuştular ve yoruldular. O zaman Göksun Kazası Kaymakamı bulunan sayın Derviş Yalman beyden de çok yardım görmüştüm.

İkinci araştırma mevsiminde (1959) Maraş'ın yeni ve muhterem valisi Kâzım Atakul beyden, Millî Eğitim Müdürü sayın İsmail Çınar beyden görmüş olduğum yakınlık ve yardımlar evvelkilerden eksik değildir ve devamlı olmuştur. Maraş Şehir Müzesinin çalışkan, maharetli Müdürü Nihat Eray beyin gösterdiği kolaylığı ve gayreti unutmuyacağım.

Burada her zaman'ki gibi saygı ve sevgilerimle Maraş halkı da dahil hepsine ayrı ayrı teşekkür etmeyi zevkli ve ödenmesi gerekli bir borç bilirim. Türkiye'de ilk Paleolitik alet, 1894 yılında J. Gautier tarafından Bilecik'te Fırat sekileri üzerinde tesbit edilmişti 2). Bunu takip eden Şampayadı 3), Keysun 4), Pirin 5), Dülük ve Metmenge 6) isimlerini taşıyan buluntu yerleri Güneydoğu Anadolu Bölgesinin belli başlı eski buluntuları arasındadır.

Ekseriya yeryüzünden toplanmış olan bu aletler dağınık yerlerde buldukları halde Alt, Orta, Üst Paleolitik endüstrilerinin gerçek öncüleri olmuşlar ve aynı bölgelerde yeni araştırmalara yol açmışlardır.

Hatay'ın Altındere yataklarında 7), Belen dolaylarında 8), ve nihayet Saman Dağındaki tabii mağaraların dolguları içinde 9), tesbit edilmiş olan Taşdevri kültürleri ilk buluşları ve görüşleri teyit etmiş bulunmaktadırlar.

Bu Paleolitik buluntu merkezleri ara-

sında araştırmaya başladığım Maraş Vilâyeti Kuzeyde Malatya, Adıyaman, doğu ve güneyde yukarda bahis konusu olan vilâyetler arasında açık bir saha halinde görünüyordu. Bugün Türkiye Prehistoryası hakkında yazılar yazdığım ve dersini verdiğim halde hâlâ bu yönden araştırılması geciken vilâyetlerimiz pek çoktur 10). Bugün Maraş'ta durum tamamiyle değişmiştir. İşe geç başlandığı halde kendisini çevreleyen bölgelerden daha zengin merkez olma yolunu tutmuştur. Bu kararımızın, yalnız Prehistorya ile yahut Eski Yontmataş Devriyle ilgili olduğunu bu arada kaydetmeliyiz.

Protohistorya'yı, daha sonraki devirleri ve ayrı bilim dallarını ilgilendiren araştırmalar bölgede noksan değildir. Bunlar arasında Ramsay'ın, H. Grotte'in, Von der Osten'in, Prof. Mükrimin Halil Yıncı'nın ve nihayet Türk Tarih Kurumu adına Elbistan'da Karahöyük kazılarını idare eden Prof. Dr. Nimet ve Tahsin Özgüç'lerin, toptan, Osmanlı, Selçuk, Hellenistik, Post Hittit ve kısmen Protohistorik devirleri açıklayan çalışmalarını, yayınlarını burada belirtmek yerinde olur 11).

Umumiyetle tetkikler tabii olarak tekâmül seyrinin tersine, yeniden eskiye doğru yapılır durur. Her yerde olduğu gibi Maraş'ta da arayışlar böyle olmuştur. Ne şekilde olursa olsun, evvel veya sonra yahut karışık, gayemiz, bölgenin prehistoryasını aydınlatmak, Türkiye, sırası gelirse ülkeler prehistoryasındaki yerini tâyin etmek, güzel yurdumuzu her şeyi ile tanımak ve tanıtmaktan ibarettir.

Maraş'ta, bilhassa prehistorya ile ilgili bulunan tabii ve yapma mağaraları, genel anlamda kaya sığınaklarını; kaya anıtlarını (Menhir, dolmen v. s.); eski Yontmataş Devirlerini; bu devirlerin kültür belgelerini; değişik iskân yerlerini; fosil insan ve hayvanların iskelet ve diş kalıntılarını tesbite çalıştık. Bu yazıma bölgenin çeşitli buluntu yerlerini gösteren küçük bir harita eklemeyi faydalı görüyorum (Harita 1). Maraş'ta ilk defa Köprü-

ağzı ve Eloğlu istasyonları arasındaki düzlükleri araştırdım. Burada Kuruculuk adı verilen yarılmış küçük bir höyükte tipik Bakır ve Hitit devirlerine ait çanak çömlekler gördük. Kurutulmağa çalışılan bataklık kenarında ve Adana şosesi boyunca Domuztepe ve Sivrimine hüyüklerini de gezdim. Maraş Vilâyeti önündeki düzlüklerde, Antep şosesinde ilerlerken ovanın Narlı İstasyonuna kadar olan kısımda daha on adet hüyük bulunmaktadır. Hepsi 51 e yükselen hüyükler her yerde olduğu gibi Maraş'ın güneyindeki düzlüklerde, kuzeyde Elbistan, Afşin ve Göksun ovalarında toplanmış görünüyorlar. Fakat bütün bu hüyükler içerisinde Hanobası, Afşin'in Tanır köyündeki Yassı Hüyük, Göksun Kazasında Kanlıkavak köyündeki Maltepe, ve Bozhöyük tepeleri bölgenin en büyük hüyükleridir. Geçen sene de belirttiğim gibi, bilhassa Tanır köyündeki Yassı hüyük'te onun civarındaki büyük tümülüste kazı yapılacak olursa bölgenin, hattâ Anadolu'nun tarihi için çok esaslı neticeler elde edilecektir. Bu arada içinde Selçuk, Roma, Hitit eserleri bulunan ve Kale adı verilen bir hüyük üzerinde kurulmuş olan "Hunu" köyü ihmal edilmeğe gelmez bir yerdir. Mehmet Ulunay isminde bir köylü tarafından büyük bir taş olarak bana gösterilen ve köylülerin yardımıyla kaldırıldıktan sonra bir aslan olduğu anlaşılan heykel de bu köyde bulunmuştu. Takriben 1.30 metre yükseklikte, 1.60 metre uzunlukta ve önden 0.44 m. genişlikte bulunan bu heykelin arka ve yüz kısımları biraz parçalanmıştır (Levha II). Heykelin Maraş Müzesine naklini arzulamıştım. Tahrip edilirse yazık olacaktır. Geçen sene (1959) bu heykeli müzede göremedim. Bana kalırsa bu heykelin eşini aynı hüyükte aramak bile gerekiyor.

Afşin'de Vâiz Bay Durdu'nun (Çakır Hocası) bahçesinde büyücek bir saha işgal eden çok renkli taşlardan yapılmış, üzerinde hayvan resimleri görülen, daha sonra üzeri tekrar toprakla örtülmüş bulunan mozayıklı bir döşemenin varlığı da haber verilmişti (1958). Bahçe suları altında

bozulmağa terk edilen bu sanat eseri müte-hassıslarını bekleyip durmaktadır.

Afşin'de çalışırken Maraş'ın Eshab-1-Kehf'ini de ziyaret ettim. Afşin'in takriben 2-3 klm. kuzeybatısında bulunan bu yerin, daha ziyade mağara kısmında durdum. Burası küçük, karanlık, zemini ıslak, yer yer taşlı, büyücek bir kovuktan ibarettir. Tarsus Eshab-1-Kehf'inde olduğu gibi burada da prehistorya ile ilgili bir iz yoktur. Yalnız tarihi bir yol üzerinde bulunması, içinde biraz da su birikmiş olması bakımından tarih boyunca devamlı bir durak olmayı sağlayabilmiştir. Bu küçük inin ağzında sıra ile bir İsa Mescidinin, ona ekli bir caminin ve nihayet Selçuk devrine ait bir kervansarayla, büyücek bir hanın (belki medrese) bulunması da görüşlerimizi desteklemektedir. Şimdiye kadar iki Eshab-1-Kehf ziyaret etmiş bulunmaktayım. Bence, Afşin Eshab-1-Kehf'i efsane ve rivayetlere Tarsus'takinden daha uygun gibi görünüyor.

Son zamanlarda Evkaf İdaresinin burasını da ele alarak temizlik ve restorasyonu ile meşgul olması Afşin için büyük bir kazanç olmaktadır. Yalnız motif ve plân anarımında ufak birkaç hata gördüm, belki bunlar mütehasısların dikkat nazarını çekecektir.

Bölgede kaybolan eserlerden bir kısmı da Göksun kazasında Taşoluk köyünde Uzunyelek ve Çataltepe denilen yerde köylüler tarafından sökülümekte olan kaba ve iri taşlardan dolmen tekniği ile yapılmış bulunan büyük kapalı mezarlardır (Levha II). Doğu-batı istikametinde uzanan bu mezarların uzunluğu 3-4 metreyi bulur. Mezarların içi boşaltılmış olduğundan devir tayinine yarayacak sağlam bir eser ele geçirilememiştir. Kırık çanak parçaları arasında Bakır Devrine benzeyenleri olduğu gibi, Roma Devrine uyanları da çoktur. Bu vesikalara dayanarak mezarların devri hakkında kat'î birşey söylenemez. Klâsik devirlere ait olmaları ihtimali kuvvetli görünüyorsa da kesin yaş tayini işinin köyün doğu yönünde bulunan Tekerektepe üzerindeki hüyükte yapılacak kazı neticesine,

Göksun Kazası yaylasında bulunduğu haber verilen dikili taşların (Menhirler) tetkikine bırakmak en doğru yol olacaktır.

Göksun Kazasına bağlı Çukurhisar Köyü çevresindeki eserler de arkeologlarımızı ve tarihçilerimizi bizden ziyade ilgilendirir. Ben buraya tabii mağaralarını görmek için gitmiştim. Süsü köyünden geçerken görmüş olduğum Kızılmağara, Karamağara Prehistorya için verimli oldular. Yalnız Süsü dağının eteklerinde 8 metre uzunlukta, 6 metre yükseklikte bulunan Keskel mağarası büyük bir kalker kayası bloku içinde açılmış 3X2.75X1 metre iç çapı taşıyan küçük bir yapma mağara yahut odadır (Levha II). Bundan başka aynı köyde Demirciyeri denilen mevkide geniş bir Düzyerleşme sahası bulunmaktadır.

Çok sarp ve ormanlık bir boyun noktası aştıktan sonra Çukurhisar'a inebildik. Asıl hisar (Kale) çukur bir vadi ovası ortasında yükselmiş bulunan bünyesi kalkerli bir tepe üzerindedir. Eteklerinde oyulmuş, dış yüzlerinde kabartma insan şekilleri bulunan mezarlar vardır. Kale eteklerinde, yakın düzlüklerde gördüğüm geniş düzyerleşme yerleri Çukurhisar'ın, Madenler çağında, Hitit ve daha sonraki devirlerde kesif bir iskân sahası olduğunu izlemektedir. Orta ve İç Anadolu Bölgelelerini Göksun yolu ile güneye, Akdeniz'e bağlayan mühim bir geçit ve durak yeri olduğunda hiç şüphe yoktur. Kalede görülen Osmanlı anarımı izleri, Kalenin Göksun yönü eteklerinde ve dere boğazına yakın bir yerde görülen iri taşlarla yapılmış büyücek bir kule çöküntüsünün Roma devrinden önceki zamanlara ait olması ihtimal dahilindedir. Çukurhisar tam geçit üzerinde kurulmuş olduğundan tarih boyunca sürekli akınlarını karşılayamamış ve sapağı yüzünden de tarihteki kıymetini kaybederek körleşmiş köşelerimizden biri olmuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi Afşin'de Tanır köyü ve çevresi de tetkike muhtaç bir yerdir. Burada Sakaa mevkiinde Sahren, Boğazpınarı, Değirmensuyu, Köprü-

başı sahreni, Ayrandede diye anılan büyük karst kaynakları çok eskiden insanların dikkatini çekmiş ve iskânı geliştirmiştir. Bu kaynaklardan bazılarının önlerine çekilmiş bulunan kalın, harçlı yüksek duvarlar, kayalıklara oyulmuş tam veya yarı kalmış su yolları, kanallar, bentler, kitabeler, büyük hüyükler ve tümülüsler tarih boyunca kazandığı fakat bugün kaybettiği değerleri gösteren canlı delillerdir. Bu pınarların önlerinde yükseltilmiş yuvarlak, kalın duvarların Roma Devrinde yapılmış Türkiye'nin ilk kaynak barajları olması kuvvetle muhtemeldir. Birçok vilâyet gezdim. Sayısız kaynaklı bölgelerle karşılaştım ama, Maraş Vilâyeti kadar kaynağı (Bulak) bol bir yer görmedim. Burası yalnız vilâyeti için değil Anadolu'nun mühim kaynak bölgelerinden birisidir.

Prehistorik devirlerle ilgili bulunan araştırmalarıma ve buluntularına geçmeden, yine arkeoloğlara yarayacak iki buluşa daha dokunmayı faydalı görüyorum. İlköğretim Müfettişlerinden İbrahim Başaran Bey bana taştan yapılmış birkaç eşya göstermişti (Levha III). Geç Hitit devrine ait olacaklarını tahmin ettiğim bu Asur tesirli sanat eserleri meşhur Maraş Aslanı'nın bulunduğu sahalarda bir bina temeli açılırken çıkarılmıştır. Bu saha ile meşgul olmadığımı, tahminlerimi, çok gördüğümüz Hitit aslanlarına göre yapmış olduğumu açıkladıktan sonra bu kıymetli vesikaların satın alınarak Maraş müzesine konulmasını rica etmiştim.

Bu işler arasında Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü, 10 Haziran 1959 sayılı yazılıyla benden Karahasan Köyünde Bozhüyük'te kapatılan kazılar hakkında kısa bir rapor istemişlerdi. Şimdi biraz da ona temas etmek istiyorum.

1959 yılı yazında Maraş'a geldiğim zaman, Şehir Müzesi Müdürü Bay Nihat Eray'la birlikte kazı yerine gittim. Burası Maraş'ın 30-35 klm. güneydoğusunda bulunan Karahasan köyü hudutları içinde bir tepedir. Ovadan yüksek, düzlek bir burun üzerinde bulunduğundan tepe uzaktan hüyükten ziyade bir tümülüs gibi görünür.

Pazarcık Kazasının Kirni köyünden Şaban Özhan ve arkadaşları bu tepede define aramak için Vilâyet yolu ile Umum Müdürlükten izin almışlar. Millî Eğitim Bakanlığının müsaadesi ile Şehir Müzesi Müdürü Nihat Eray, Millî Emlâk Memuru Sait Kırdan, Zabıta Başçavuşu Mustafa Can'dan müteşekkil bir heyet huzurunda 15 Mayıs 1959 tarihinde kazıya başlanmış ve bu kazı 14 gün devam etmiştir. Seramik ve çeşitli arkeolojik eşyaların çıkması üzerine kazı, Müze Müdürünün raporu ile durdurulabilmıştır.

Kazı mahalline çıkarken tarlalar içinde görülen çanak çömlek kırıklarından, taşlardan burasının bir iskân yeri olduğu kolayca anlaşılıyordu. Kazıya tepeden başlanmış, kuzeydoğu ve güneybatı istikametinde 5.20 metre genişlikte, 2.75 metre uzunlukta büyük bir yarma açmakla işe girilmiş, 10.60 metre derinliğe kadar inilebilmiştir. Burada, bu tehlikeli çukurun kuzeybatı yönüne düşen dar kısmında yukardan aşağıya kadar bir kesit çıkarttık, ve her tabakadan çıkarabildiğimiz malzemenin yerlerini de tesbite çalıştık.

Kesitte 0.80 metreyi bulan üst kısım, daha ziyade tarla toprağıdır. Bunun altında 1.10 m. kalınlığında, çok küllü, uzun kerpiç (Yangın gören kısımlar tuğlalaşmış) duvarlardan, gene 1 metreyi bulan koyu kahve renkli dip kısımları iri taşlardan mürekkep ikinci kat gelmektedir. Üçüncü katın kalınlığı 2 metreyi bulur, yapısı küllü, külli ve taşlı topraktır. 1.20, 1.50 ve 1.80 metre olmak üzere üç seviyeli görünen dördüncü katta dipte taşlar bulunmakta, burada bilhassa koyu renkli (siyah) çanak çömlek kırıkları dikkati çekmektedir. Beşinci kat 0.80 ve 0.40 m. olmak üzere iki seviyeden ibarettir. Tahminen 400 metre uzunlukta bir sahayı işgal eden ve ovadan 60-80 metre yükseklikte bulunan bu hüyükte meydana çıkarılan ve Şehir Müzesinde kayıtlı olarak teşhir edilmekte bulunan 317 arkeolojik parçayı dikkatle inceledim. Eğer bunları çağlarına göre sıralıyacak olursak hüyükte üst katta Osmanlı ve Roma devrine ait kalıntılar ele

geçmektedir. İki seviyeli ikinci katımızın Hitit devrine, üçüncü ve dördüncü tabakaların çok uzun bir Bakır (Bronz) devrine, beşincinin de Neolitik Çağna ait olacaklarını tahmin etmekteyim. Mevcut vasilkaların kesitte aldıkları yerler ve nihayet teknik özellikleri de bu tahminimizi desteklemektedir. Yalnız burada, bir kısım seramik parçalarının, taştan yapılmış kapların bilhassa beyaz taşlardan işlenmiş çok zarif süs eşyalarının ve tabakların motifleri İç Anadolu karakterinden tamamen ayrılmaktadır.

Bir köy hocasının attığı remil oyununa aldanan ve aralarında para topluyarak zengin olmağa heveslenen köylülere para hırsından atlatmış oldukları tehlikeyi hatırlattıktan sonra işimize son verdik ve açtıkları çukuru da kapattırdık.

MARAŞ'IN PREHISTORYASI

Öntarih (Prehistorya) ve tarih bakımından ne kadar zengin olduğu anlaşılan Maraş, prehistorya için de verimli bölgelerimiz arasına girmiş bulunmaktadır.

Çok kısa bir zamanda yer yüzünden ve tabii mağaraların iç dolguları araştırmalarından çok emin neticeler elde ettik. Durumundan çok ümitliyiz. Vilâyette, Alikayası adı verilen bünyesi konglomeralardan müteşekkil muazzam, donuk aynı zamanda yontuk bir saha ile burasını güney yönden çevreleyen daha yeni, killi-kumlu, çakıllı bir arâzi hariç, değişik evsaffta kalkerli kısımlar daha geniş bir saha işgal ederler. Karst kaynaklarının fazlalığı bu kalkerli kısımlarda birçok derin vadiler açmış ve iskâna elverişli kaya sığınaklarının (inler v. s.) teşekkülüne sebep olmuştur. Bunun için hemen her yerinde küçük büyük bütün kaya sığınaklarının örneklerini görmek mümkündür.

Türk Tarih Kurumunun 1940 yılında bütün vilâyetlere mağaralar hakkında göndermiş olduğu yazılı anketlere Maraş vilâyeti de cevap vermiş bulunmaktadır. O zaman çıkarılan bilgiye nazaran 14 tabii ve 20 yapma olmak üzere bölgede 34 mağaranın tesbit edildiğini öğrenmiştik (12).

Araştırma sonunda her vilâyette ol-

duğu gibi burada da mağara sayısının arttığı görülmüştür.

Prehistorya bakımından en verimli mağaraları şimdilik Maraş-Göksün şosesi üzerinde bulunan Döngel köyü içinde ve yakın çevrelerinde bulduk. Burasını yazımın bu kısmında ayrı bir bölüm halinde tanıtmaya çalışacağım. Şimdi bu mağaraların yerlerini açıklamadan önce ziyaret ettiğim ve kısmen dolgularını yoldadığım mağaraları tanıtayım.

Bölgede kalker yapıli mağaralardan başka az miktarda konglomeralar içinde açılmış olanları da vardır (Alikayası, Göksun kazası çevreleri). Alikayasında, Göksun kazasının Kömür ve Kovşat köyleri arasındaki vadi boylarında gördüğüm mağaralar bu cinsten ve birer koytak (Kökten) oldukları için iskân edilmemiş, verimsiz yerlerdir. Afşin kazasında Emir İlyas köyünün batısında içinde büyük bir su kaynağı bulunan ve Mağaragözü adı verilen tabii bir in bulunmaktadır. İçinde toprak dolgusu yoktur. Yalnız bu mağarada büyücek bir taş üzerine kazınan bir kuş resmi görülmüştür (Levha IV). Yanıtıcı bir şekilde görünen bu kuş Duran isminde bir köylü tarafından çizilmiştir. Prehistorya ile ilgisi yoktur. Bu mağaranın biraz yukarılarında içinde kalın bir toprak dolgusu bulunan ikinci bir tabii mağara daha bulunmaktadır. Burada açtığım küçük bir sondaj çukurunda 1.5 metre derinlikte Bakır devrine benzeyen çanak parçaları görülmüştür. O zaman tabana ulaşma kudretine sahip bulunmadığım için fazla çalışmadım. Bu mağara ile Afşin yakınlarında önünde bir su kaynağı bulunan Gözmağarası prehistorya bakımından faydalı olabilirler. Hunu köyünde, Elibistan'ın Karamağara, Köpekören, Keçemağarası köylerinde, Sarıyatak'ta gördüğüm mağaralar verimsiz çıktı. Karamağara köyünde bulunan taşlı tümülüsler, Köpekören köyünde Haraptarla mevkiinde, Akpınar Tepesindeki kaya anıtları (Dikili Taşlar, Dikçevrek taşlar, Dıksıra taşlar) bilhassa dikkati çekmektedirler. Kayaanıt-

larını tarihlendirmek için ayrıca kazılar yapılması gerekmektedir.

DÖNGEL MAĞARALARI

Kısık, Süsü, Kızılburun, Döngel isimli dört mahalleden ibaret bulunan Döngel mevkiinde, en eski köy Döngel'dir. Burası Maraş'ın takriben 60 klm. kuzeybatısına düşer. Yüksek bir yerde kurulmuş olan eski Döngel köyü halkı fırsat buldukça bugün şoseye yakın bulunan Kızılburun mahallesine göç etmektedirler. Süsü, Kısık, mahalleleri birer obadır (Mezraa). Maraş'ın prehistorya için en elverişli mağaraları eski Döngel köyü ile Kızılburun mahallesi arasında bulunmaktadır. Otomobille Kızılburun'a kadar gelmek ve mağaralara yanaşmak mümkündür.

Kaleblük (Güvercinlik), Develik, Örü-
lü, Yağlık, Direkli, Orta mağaralar adı ile anılan inler Yeni Döngel (Kızılburun) köyünde; Yassıkarınca, Tütünlü mağaraları Kısık; İslî mağarası da Süsü Obalarındandır. Bunların içinde en büyüğü Kaleblük mağarasıdır. Yazımın başında bahsettiğim şelâleli ve göllü mağara budur. Bu mağara bir vadi sayı yıkımından ve Tekirsuyu'nun bu kısma batması ile uyulmasından meydana gelmiştir. Derin (Diplek) bir mağara olup içinde toprak dolgusu çok azdır. İskâna da elverişli değildir. Bir tabiat hârikası ve hatırı sayılır bir enerji kaynağı olması bakımından kıymeti çok büyüktür. İçinden gelen korkunç su gürültüleri büyük bir fabrikanın çalışmasını hatırlatır.

Bu mağaranın biraz yukarısında Develik mağarasında 4X5X1.90 m. çapında bir çukur açıldığı halde hiçbir şey elde edilemedi. 3X4X1.04 m. çapında iç dolgusu yoklanan Örü-
lü mağara da öyle boş çıktı. Çok cereyanlı, dar bir boğazda bulunmalarının su baskınları seviyesine yakın olmalarının bu verimsizliğe büyük tesiri olmuştur.

Burada en iyi ve aydınlatıcı netice, Yağlık ve Direkli ismini taşıyan mağaralardan alınmıştır. Her iki mağara gene aynı semtte oldukları halde daha ziyade eski Döngel mahallesine yakındırlar. Bü-

yük olmadıkları halde içlerinde kalınca bir toprak dolgusu bulunmaktadır. İkisinin de ağızları güneye açıktır. Kuzey yönleri yüksek dağlarla çevrili olduğundan yumuşak bir havası da vardır. Yağlık mağarasında 3X4 metre çapında açtığımız çukurda 1.10 metre derinliğe kadar killi, siyah, gübreli, gevşek bir toprak tabakası takip ettik. Ele geçen seramikler Bakır devrine aitti. 2.76 m. de tabana ulaşıverdik. 1.10 metre derinlik, Bakır seramik parçaları vermekle beraber, durumu karışıktır. Neolitik'e uyan ilk seramik parçalarını 1.10 metre altında bulunan ve 1 metre kalınlığa yaklaşan tabaka içinden çıkarttık. Dipte kalan, son 0.66 metrelik seviye seramiksiz bir kattı. Buradan az miktarda silekten yapılmış mikrolitli tipik Orinyasiyen aletler meydana çıkartıldı.

Direkli Mağarada kalın bir toprak dolgusu bulunduğu anlaşılıyor. Ağız kısmına yakın bir yerde 3X4 metre çapında açılan sondaj çukurunda 1.75 metre derinliğe kadar inebildik. İmkânlarımız arttığı takdirde önümüzdeki yıl bu çukurda daha derinleşeceğiz. 0.80-1 metre kalınlığı bulan karışık, siyah, küllü, taşlı bir tabakadan sonra seramik kesildi. Bu kısımda Yağlık mağarasında olduğu gibi güçlükle iki seviye tesbit edebildik. Seramiklerin bir kısmı Bakır devrine, bir kısmı da Neolitik'e aitti (Levha IV). Henüz renkli ve süslü seramik örneklerine rastlayamadık.

Seramikli tabaka bittikten sonra toprak kırmızılaştı. Küllü kısımlar ancak ocak yeri olarak karşımıza çıkıyordu. Bu çanak çömleksiz tabaka içinde gübürsüz, dolu ateş sileksinden yapılmış çakılar, deliciler, bürenler, kazıyıcılar, gekeç ve çekirdekler (nucleus) meydana çıkarılmıştır (Levha V ve VI). Çakmak taşı aletleri arasında bulunan minik taşlar çok tipiktir. Bu aletlerle birlikte kemik aletlerden bizler, kavkılar da çıkmıştır (Levha VII). Ana kayaya yahut tabana ulaşamadığımız göre bu seramiksiz Paleolitik Katın daha derinleşeceğini şimdiden tahmin edebiliriz. Tabakaların yatımsürleri, aletlerin şekilleri ve nihayet hayvanları bakımından bu

kat Antalya'da Karain ve Öküzin'inde tesbit etmiş olduğum Üst Orinyasiyen'e (IV. Orinyasiyen) büyük bir benzerlik göstermektedir. Orta Paleolitikle ilgili bir vesika ve seviye henüz tesbit edilmediğine göre derinleşebileceğimizi tahmin ettiğim Direkli Mağara dolgusunun bu kısımlarında kalın bir Oriyasiyen katı çıkarılacağına ümit etmekteyim. Bu mağaranın en önemli buluntularından birisi de Üst Paleolitik tabakaları içinde Üst Pleistosen'e ait olacağını zannettiğim et, ot yiyici ve ayrıca kemiricilerden mürekkep bir hayvan grubunun diş ve iskelet kalıntıları çıkmasıdır (Levha VII). Üst Paleolitik katın altında Orta Paleolitikle ve daha gerisiyle ilgili seviyeler çıkacağı veya tabana ulaşılacağı şimdiden kestirilemez. En önemli mes'ele Maraş mağaralarında Paleolitik yerleşiminin ve endüstrisinin varlığı ve vesikalarının çok uzakta bulunan Antalya Üst Paleolitine form ve işçilikleri bakımından tamamen uymuş olmasıdır. Antalya Bölgesinde olduğu gibi (Karain) Şelleen, Aşöleen, Musteriyen, Orinyasiyen kültürlerinden müteşekkil bir Alt, Orta ve Üst Paleolitik tabakaları verecek büyük mağaraların tesbit edileceği gün de yaklaşmaktadır.

Türkiye Prehistoryası için yepyeni ve gerçekten önemli bir bölge daha kazanmış bulunuyoruz. Türkiye Paleolitiği haritasında senelerce açık kalan Maraş Vilâyetimizin de yerini almış bulunmasından büyük memnuluk duymaktayız. Coğrafi mevki bakımından, burada büyük bir Şehir Müzesi kurulması zamanı geldiğine kaniiz. Maraş Kalesi avlusunda bulunmakta olan yeni binanın, bu işe tahsis ve meydanlığının bölgede bulunmuş olan çeşitli heykellerle süslenip tanzimi çok hayırlı ve en verimli bir iş olacaktır. Restorasyonu bile hatalı yapılmış bulunan bugünkü Müze binası onun dar ve karanlık odaları bu zenginliği barındıracak çapta değildir.

Döngel köyü çevresi, su, orman, mağara ve avlanma bakımından gerçekten çekici köşelerimizden birisidir. Eski

Yontma Taş Devri insanları bu bereketli, şirin bölgemizi çok önceden bağenmişler ve mağaralarında yerleşerek avlanmışlar ve tarih süresi içinde gelişerek bölgenin diğer kısımlarına yayılmışlardır.

Tarih öncesi (Prehistorya) bakımından Maraş Vilâyetinde yeryüzü buluntularından ikinci derecede önemli vesikalar, şimdilik Elbistan kuzeyinde bulunan Sarıyatak ve Köyceviran arasındaki çakmaktaşı düzlüklerle Pazarcık Kazasında Gani Dağı eteklerinde ve Malatya yolu çevresindeki düzlüklerde tesbit edilmiştir (Levha VIII). Bu levhada 1 numara ile gösterilen alet koyu gri renkte, dolu çakmaktaşıdan yapılmış çok tipik Orinyasiyen yani Üst Yontmataş Devrine ait bir çakı olup yapıldığı tarihte ortasından nasılsa kırılmış ve aynı saha bir kazıcı olarak kullanılmıştır. Bu tip aletler çok az bulunur. Bilhassa, mevki bakımından Malatya ve Adıyaman'ın eski Paleolitik buluntu yerlerine yakın oluşu dikkatimizi çekiyor. Bu 1 numaralı alet ile Direkli Mağarasının (Maraş) tipik Orinyasiyen aletlerinde gerçekten açık, civar bölgedekilerine nazaran üstün bir işçilik göze çarpmaktadır. Silekslerin yapısı esmer kaya silekslerinden tamamen ayrıdır. Türkiye'nin gübürsüz, dolu sileksleri arasındadır. Karain ve Direkli Mağara buluntuları karşısında Malatya ve Kapahin (İsparta) aletleri kaba ve sade kalmaktadır. Orinyasiyen teşhisi konmuş aletler yahut buluntu yerleri üzerindeki çalışmalarımı henüz tamamlayamadım. Yalnız Karain, Öküzini (Antalya); Direkli (Maraş) mağaralarının Orinyasiyen aletleri açık bir teknik üstünlük ve eskilik göstermektedirler. Aynı levhada 2-7 numaralarla gösterilen çakmaktaşı aletleri Maraş'ta Pazarcık Kazası doğusundaki Gani Dağı eteklerinde ve onu çevreleyen düzlükler üzerinde toplanmıştır. 2 numaralı beyaz çakmaktaşı hariç diğerleri koyu kırmızı ve kahve renkli pek azı da açık kahve renklidir. Çok taşınmış olduklarından ve uzun müddet dışarda kaldıklarından dolayı üzerlerinde kalın, parlak bir pas (Kap-

lağ) tabakası vardır. Yonga yüzleri kenar çizgileri ve kenar çentikleri aşınmış fakat silinmemişlerdir. Elimizde daha kaba olanları bulunmasına rağmen bu aletleri (No: 2-7) Geç Alt Paleolitik gruba koymak en ihtiyatlı teşhis olacaktır. Çok eskiden de belirttiğim gibi Gaziantep, Urfa çevrelerinde bol miktarda görmüş olduğumuz sileks yongalarını teknik bir tasnife tabi tutarak devirler halinde göstermenin zamansız olduğunu ve bu münakaada başladığım kazıların neticelerini beklemek mecburiyetinde olduğumu tekrarlamalıyım. Lövaluvaziyen'e, Musteriyen'e, Mustero-Lövaluvaziyen'e hattâ Mikokiyen'e (No: 6) benzienleri olduğu halde bunları, şimdilik Alt Paleolitik grubu içinde bırakmanın yerinde olacağı kanaatindeyim. Yirmi yıl Türkiye'de Prehistorya araştırmaları yaparım. Anadolu prehistorik kültürlerinin ve endüstrisinin durumu gayet açıktır. Ne tipte olursa olsun, bu açık prehistorik teknik karşısında kronolojimizde gösterilen klâsik paleolitik kültürlerinden başka, bugün, belki de yarın için yeni bir kültürle ortaya çıkmağa elimizdeki kifayetsiz ve cılız örneklerle imkân yoktur. Bir bölgenin kendi buluntuları arasındaki mukayesesi bitmeden ve bunların Anadolu'nun önemli buluntu yerleriyle olan benzerlik ve ayrılık dereceleri toptan incelenmeden Türkiye'ye şâmil bir neticeye ulaşmadan yapılacak etütler şüphe ile karşılanacaktır. Birçok bölgelerde çalıştıktan ve 1055.i aşan kayasığınakları (Koytal, koytu, incik ve in), (Kökten) araştırdıktan sonra Tanrı'nın bana ihsan ettiği "Karain ve çevresindeki mağaralardan (Antalya) ve bu muhitin vesikalarına uymuş bulunan Maraş araştırmalarından elde ettiğim neticelere dayanarak ve evvelki buluşlarımızı da hesaba katarak Anadolu kara parçamızda: Şelleen, Aşöleen elbaltaları ve onların yonga aletlerinden mürekkep, bugünkü kesafeti yarı güney Anadolu'da (Doğu-batı istikametinde) ve daha çok doğusunda bulunan zengin bir Alt paleolitikin; gayet açık ve yaygın bir form birliği gösteren

Musteriyenli bir Orta Paleolitik'in; Neolitik'e kadar uzanan ve toptan Batı Üst Paleolitik devirlerinin teknik ve şekil özelliklerini safha safha içinde bulunduran uzun süreli Orinyasiyenden ibaret bir Üst Paleolitik'in varlığı stratigrafiik metotlarla, Tipolojik metotlarla, Paleontolojik metotlarla ve nihayet Antropolojik metotlarla tesbit edilmiştir (Kökten). Bu arada Klaktoniyen Lövaluvaziyen, Mikokiyen hattâ Solutreen ve Mağdaleniyen kültürleri aletlerinin şekillerine uyan vesikalar da elimize geçmektedir. Elimizde yer yüzünden, şekillerin, birikinti konilerinin içinden, göl ve suların diplerinden, nihayet çeşitli kayasığınaklarının iç ve dış dolgularından toplanmış birçok paleolitik aletler bulunmaktadır. Kazı ile tabakalar içinden meydana çıkarttığımız, tipik ve önemli Prehistorik, Antropolojik ve Paleontolojik vesikalardan (Karain ve çevresindeki mağaralar) Türkiye için klavuzluk edecek ilk paleolitik kronolojiyi de tesbit etmiş bulunuyoruz. Şimdi, bütün yer yüzünden topladığımız prehistorik malzemeyi kronolojimizde yer alan kültürlerin aletleriyle karşılaştırmaya devam etmekteyiz. Henüz tamamlanmadığı halde kültürlerin akım ve yatımları gayet kolay okunabilmektedir. Anadolu'ya has birkaç tip hariç, ister kemik, ister taş olsun aletlerimiz, Genel Prehistorya'da çok büyük bir tetkik mahsulü olduğunda şüphemiz bulunmayan Batı ve kısmen Güney Avrupa'nın değişmez klâsik tiplerine elimizdekiler tamamen uymaktadır. Bu durum bir gün daha açık delilleriyle ayrı bir konu halinde toptan açıklanacak prehistoriyenleri ve bu işe heveslenenleri tatmin edecek kaideler ortaya çıkacaktır. Bildiğimiz birşey varsa o da, taş aletlerimiz ana hatlarıyla elbaltası ve yonga kültürleri olmak üzere iki büyük grupta toplanmaktadır. Bu arada kullanılmış eltaşlarının (Yumru) gün geçtikte arttığını, Anadolu'da kemik aletlerin Alt Paleolitikten, Şelleen'den itibaren görüldüğünü (Karain, 1959); Paleolitik sanat hareketlerinin Avrupa'da olduğu gibi bizde de Üst Pale-

olitik'te başladığını ve elimizde bu hususla ilgili tabaka içinden (Orinyasiyen) çıkarılmış kemik ve taştan yapılmış insan ve hayvan şekilli eserlerinin (L'Art mobilier) mağara duvarlarına (Öküzini, 1959) çizilmiş öküz resimlerinin (L'Art pariétal) bulunduğunu; bunları yapan insanların iskelet ve diş kalıntılarının da çoğalmakta olduğunu kaydetmekten sevinç duymaktayım.

Bunlardan başka, Türkiye'de elbaltası kültüründen yahut Alt Paleolitik'ten çok önce yaşamış, büyük, az yontuk kaya parçalarından, kullanılmış kaba yongalardan mürekkep bir kültürün varlığı da yer yer gözümüze çarpmaktadır. Yalnız bunlar, mağara ve seki dolgularında, yer yüzü buluntuları arasında bir kültür katı veya bir kültür grubu olarak çıkmakta ve esas paleolitik kültürlerimiz içinde henüz teknik bir akım tesiri göstermemektedir. Bu gibi buluntuları derhâl ele alıp tipolojiye sarılarak bir kronoloji yapmak işgüzarlığı, kurulmakta olan prehistoryamızı karıştırmaktan başka bir işe yaramıyacaktır.

Maraş'ın Döngel Köyündeki Direkli Mağara kazısında meydana çıkarttığımız aletlerin klâsik tiplere uygunluk gösterenlerini birer birer açıklamağa çalışmak prehistoriyenler için bir uzatma olacaktır. Resimlerimiz tetkik edilince görüşlerimiz kolayca anlaşılır.

Antalya'da Karain'de, Öküzini'nde, Çarkını'nde, Samsun Teke Köyündeki "A" mağarası buluntularında da durum aynıdır. En kuvvetli misal olarak elimizde Anadolu buluntuları arasında bir de Etiyokuşu'nun Lövaluvazo-Müsteriyen'i bulunmaktadır (13). Son yıllarda Hatay'ın Saman Dağı çevresindeki mağaralarda yapılan kazılarla, aynı bölgenin eski ve ilk Paleolitik buluntularına (Aşöleen, Mikokiyen, Lövaluvazo-Müsteriyen) yeneden Üst Aşöleen, Üst Lövaluvazo-Müsteriyen ve Orinyasiyen kültürlerinin ilâve edildiğini yukarıda belirtmiştik. Anadolu buluntuları arasında bir de Elâzığ, Muş, Van, Eskişehir, Erzurum ve Ankara

vilâyetleriyle ilgili daha birçok Lövaluvazo-Müsteriyen vesikaları da bulunmaktadır. Bir aralık Etiyokuşu Lövaluvazo-Müsteriyen'i hakkındaki görüşlerimi yayınlamıştım (14).

Şimdi, bu vaziyete göre: karşımıza Anadolu'yu ilgilendiren ve halledilmesi muhakkak gereken bir Lövaluvazo-Müsteriyen kültürü mes'elesi çıkmaktadır. Henüz memleketimizde gerçek bir Lövaluvaziyen (Levalloisien) kültürü diye birşey tesbit edilmemiştir. Bu kültür tekniğine giren örneklerin stratigrafik kronolojimizdeki durakları hakkında da genel mânada kesin bir fikre de sahip değiliz. Lövaluvaziyen tipler seyrek olarak Karain'de Aşöleen'de, Müsteriyen'de, Orinyasiyen başında tesbit ettiğimizi sık sık açıklamışsındır. Bu duruma dayanarak Lövaluvaziyen durakları ve paralelliği hakkında kronolojik bir sınır çizmeğe ve bu kültürü kronolojimizde bir safha olarak eklemeye bugünkü neticeler elverişli değildir. Bu hal yukarıda da kısmen belirttiğimiz gibi Klaktoniyen, Mikokiyen vesikaları içinde aynıdır. Şelleo-Aşöleen, Aşöleo-Lövaluvaziyen, Lövaluvazo-Müsteriyen, Mustero-Lövaluvaziyen, Mustero-Orinyasiyen bugün birer teknik tâbirden başka bir şey değildir.

Maraş'ın Direkli mağarasında daha alt tabakalara ulaşamadık. Mağaranın verilerini bölgenin ova, göl ve nehir sekillerinde toplanmış ve toplanacak belgelerle karşılaştırmadan bölge hakkında Paleolitik bir kronoloji yapmak zamansız olur, biraz daha beklemek gerekir. Yukarıda arzettiğim mes'eeler halledilmedikçe, bölgeme yakın buluntularla, buluntularımı karşılaştırıp işi çıkmaza sokmağa hakkım yoktur. Onun için Maraş Vilâyetinde Döngel Köyünde Direkli mağarada bulduğum Üst Paleolitik kültürüne gene yukarıda kaydettiğim emin delillere dayanarak, yalnız Karain ve çevresindeki mağaralardan çıkarabildiğimiz prehistorik neticelerin ışığını tutabildim.

Tam yazımı bitirip Müzeler Umum Müdürlüğüne teslim edeceğim sırada pre-

historyamız ile ilgili bir yazı ile daha karşılaştım 15). Ne kadar güzel birşey, bu sahada çalışmak isteyen bir arkadaş daha kazanıyoruz. Bu yeni intaşın herşeyden evvel başarılı, memleket prehistoryası için hayırlı olmasını bekler ve dileriz. Yalnız, prehistorya araştırmalarına kendisini vermiş bir arkadaş sıfatıyla bilimce akraba, hattâ yerce çok yakın, bölüm kapı komşusu olduğumuz arkadaşların gezilerine çıkmadan ve yazıları basılmadan önce benimle konuşmalarını beklerdim. Böyle ani, hele araştırdığım bölgeler hakkında pat diye ortaya çıkmak; dahası var: 20 yılda bulduğum ve bir bölge prehistoryası çıkarmakla meşgul bulunduğum yerlerin (Antalya Bölgesi), ricalarımıza rağmen sınırları içine sokulanlarını görmek âti için cidden üzücü hareketler olmaktadır. Üzüntü oluyor demekle araştırma yapılmasını demiyorum. Böyle bir mecburiyette olamaz. Elbette, araştırılacak, çalışılacak...; memlekette prehistorya araştırmalarını inhisar altına alacak kadar hafif ve hodbin değilim. Bunu her zaman söyler dururum, bari yazımda da belirteyim de herkes bilsin bunu. Yapılan iş, basılan yazı, söz gelimi ne Ahmet'in ne de Mehmet'indir. O basıldı mı memleketindir. Bu arkadaşları acaba, Kökten bu aletleri görür elimizden alır, yahut, bunları yazı verir diyemi düşünüyorlar. Benim bu alanda göstermiş olduğum cömertliği de herkes bilir. Almam, yazmam, bilâkis yardımcı olmaktan zevk duyarım.

Karşılaştığım yazının adı "Gaziantep Çevresinde Paleolitik Buluntular"dır. Yazıyı gözden geçirdim. Yazar bulduğu aletlerin izahına geçmeden Güneydoğu Anadolu'nun ilk buluntularına temas ediyor. J. E. Gautier'nin Birecik yakınlarında bulunduğu Aşöleen elbaltasından (1894); Arne'nin Nizip, Cerablus çevresindeki buluntularından (1907); E. Passemard'ın (1925), E. Pittard'ın (1927), Dr. Muine Atasayan'ın (1938), Jeolog Kemal Erguvanlı'nın buluşları hakkında bilgi vererek bir tarihçe yapıyorlar; Ve bu buluntu sınırlarını Malatya'ya kadar da uzatmış

bulunuyorlar. Peki, 1945, 1946 yıllarında buralarda çalışmış bir de Kökten vardı. Hani onun Birecik, Bozova, Haran; hani onun Keysin, Pirin v. s., bölgesi ile ilgili buluntuları nerede. Bu arkadaşın, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt V, sayı 2, S. 224-235 ile; 1952 de basılmış olan Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Tebliğler) adlı kitabın 195-209 ncu sayfelerindeki yazılarını okumalarını, ayrıca resimlerini görmelerini isterdim; eğer zikre şayan değil idi ise sebeplerini açıklamalarını beklerdim. Unutmadan kaydedeyim, yazılarında 1946 yılında Dülük'te (Gaziantep) yaptığım araştırmalar unutulmamış, buna teşekkür ederim. Burada ismimin yanına Dr. Enver Bastancı da konuvermiş. 1946 yılında böyle iki kişiden mürekkep bir heyet kurmuş değilim. İsmi ilıştırılan zat o zaman bir öğrenci idi ve ben onu tatbikat için yanımda götürmüştüm. Bir heyet hissi vermek, bu arkadaşın daha o zamanlarda müstakil araştırmalara başladığını gösterme gayretleri literatur kaidelerine aykırıdır. Zaten bibliyografyasında gösterilmiş bulunan tek Kökten ismi de hakikatı açıklamaktadır. Samimiyetle tekrar ediyorum. İşgüzarlık ve yararlanma gayretleri iyi birşey değildir. Bunlarla memleket ne kazanır.

Daha meydanda Güneydoğu Anadolu için gerçekten sratigrafiye dayanan tam bir Paleolitik kronoloji mevcut değilken, o bölge için daima çekindiğimi kaydettiğim zengin çakmaktaşı yongaları buluntularından tipolojiye dayanarak bütün paleolitik kültürleri sıralamak da ayrı bir iş, ve ilmi bir konudur. Sırası gelince bunun üzerinde durulur. İfadelerinde, haritanın gelişi güzel çizilip klişeye verilmesinde, teşhislerini teyide yarayacak birkaç alet resmi çizilmesinde bir acelecilik sezmedeyim. İşte, konuşmamanın, danışmamanın ortaya çıkarttığı güzel bir örnek...

İLGİLİ YAYINLAR

1 — İ. Kılıç Kökten, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı VIII, S. 8-9 (1959).

2 — K. Bittel, PFK., S. 8 (1934); İ. Kılıç Kökten, DTCF. D., Cilt V, Sayı 2, S. 226 (1947).

3 — *Max Pfannenstiel*, Die Altsteinzeitlichen Kulturen Anatoliens, S. 9 (1941).

4 — *V. d. Osten*, OIP, XXX, S. 405; İ. Kılıç Kökten, Belleten, Sayı 43, S. 417, Levha XCVI (1947).

5 — *E. Pittard*, Archives Suisses D'anthropologie Général, 5, 1928-29, S. 135-65; Şevket Aziz Kansu, Ülkü Mecmuası, Cilt XII, S. 477-479; İ. Kılıç Kökten, Belleten, Sayı 43, S. 468-469 (1947).

6 — *Muine Atasayan*, DTCF. Türk Antropoloji Mecmuası — Revue D'Anthropologie, 15, S. 314-317 (1939); Kemal Erguvanlı, Belleten, Cilt X, Sayı 39, S. 375-378, Resim 1, 2 (946) İ. Kılıç Kökten, DTCF. D., Cilt V, Sayı 2, S. 234-235 (1947).

7 — *Şevket Aziz Kansu*, Belleten, Cilt IX, No: 34, S. 239, Lev. LVIII (1945); N. Can

Gülekli, Ankara, Tarihi Arkeolojisi, S. 25, (Ankara, 1948).

8 — *İ. Kılıç Kökten*, DTCF. D. Cilt X, Sayı 3-4, Haritası (1952); Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı VIII, S. 4 (1959).

9 — *Muzaffer Şenyürek ve Enver Bostancı*, 6. II. 1956, Zafer Gazetesi, Sayı 259, Yıl 8; Belleten, Cilt XXI, Sayı 84, S. 656; Belleten Cilt XXII, Sayı 86, S. 147-156, S. 171-187.

10 — *İ. Kılıç Kökten*, DTCF. D. Cilt X, No: 3-4, ve haritası (1952).

11 — *Tahsin Özgüç*, Belleten, Cilt XII, Sayı 45, S. 226-232 (1948).

12 — *İ. Kılıç Kökten*, DTCF. D., Cilt X, No: 3-4, S. 204 (1952).

13 — *İ. Kılıç Kökten*, DTCF. D., Cilt XI, Sayı 2, 3-4, S. 182-186, (1953).

14 — *Refakat Çiner*, DTCF. D., Cilt XVI, Sayı 3-4, S. 125-128 (1958).